



**Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında
Kütləvi İformasiya Vasitələrinin
İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

**Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru**

IV Yazı

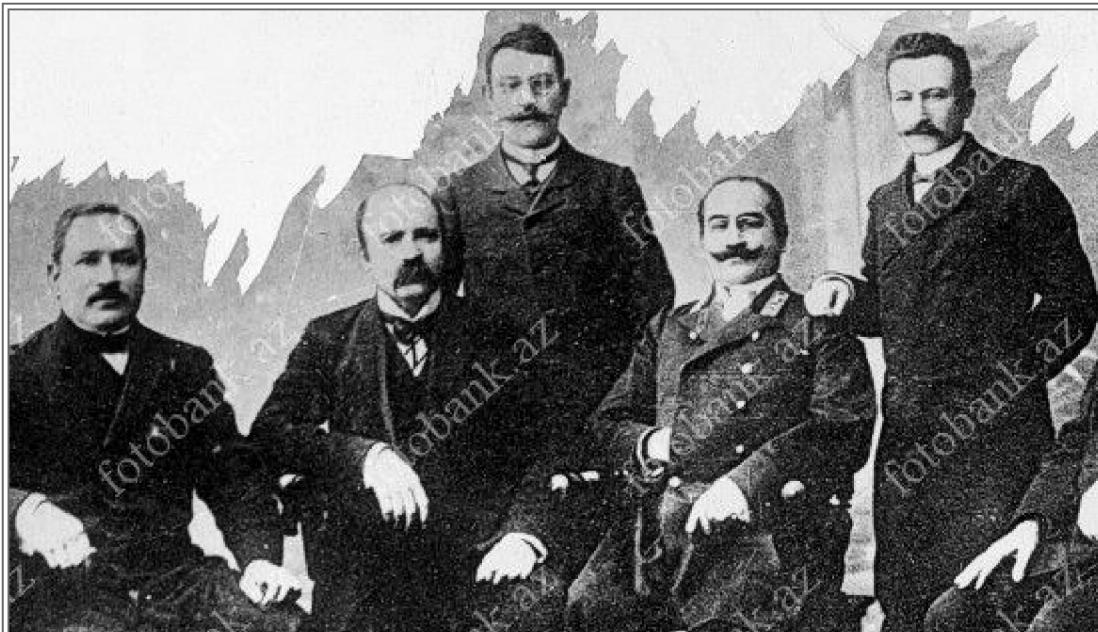
*Ömər Faiqə görə türkük nə
dinlə, nə də dinsizliklə bağlı deyil-
dir. Bu, bir milli kimlik, öz soyunu
və kökünü tanımaqla yanaşı, eyni
zamanda hər dördüncüdür. Türk-
lər isə, hələ İsləmdən öncə ham
milli kimliklərini - türkliklərini, ham
də dini kimliklərini - Tənqidliliyi yax-
şı anlımışlar. Bu mənada, türkler
dünyanın köklü və inancı millətlə-
rindən biridir. Ancaq ötən min illik-
lər ərzində başqa millətlərə yurdumuzda və ürəyimizdə yer verərək
türkliyümüzən uzaqlaşdırılmış
zamanlar da az olmayışdır. Neman-
zadənin təbrincə desək: ‘Ey özünü
itir, unudur dərəcədə müsafir-pə-
rəvəlik, özlərlər hörmət göstərən
türk, yaxşı yadına sal ki, sənin ru-
hun, sənin qanın, sənin düşüncən,
sənin varlığın hənüz sənin özündə
ikən sən bugünkü kimi dilsiz, yazi-
sız yəni milli nişanəsiz deyildin. Ey
sadə ürkli türk, dünən, bu gün öz
varlığını, öz mədəniyyətini göstər
bilib, indi sənə ‘köhnə barbar’ gözü
ilə baxıb bugünkü mədəniyyətlərin
haqsızlıqlarına görə incinə’.* 1

100 il bundan əvvəl digər Azərbaycan mütəfəkkirleri kimi, Nemanzadə də türkleri ayılmağa, terəpmeyə və milli qıruru uğrunda mübarizəyə səsləyirdi: “Ey türk, zəmanımız özgə zamandır. Əger bundan sonra özümüzü tanımayıb qal-
saq, qorxuram ki, gec ayıldığımız
vaxt sağalıb yigicə yaşamaya vü-
cudumuzda qüvvət və taqət qalma-
mış ola. Ey türk, keçmişlərdən ibret
al, hələ vücdünən sağlam iken, ya-
şamağa istedadın var iken, füset
əldə iken esil vücdudunu tani, qədri-
ni anla. Ey türk, yaxşı bil ki, bugün-
kü meşərinə suri-israfili elmə, milli
ittihada dəvət edir”. 2 Onun fik-
rincə, indinin siyasi fəlsəfəsi tərəq-
qiyi millətçilikdən görür. Bu mənada,
Nemanzadə açıq şəkildə yazırı ki,
insanda dini əqیدə ilə yanaşı millət-
pərvərlik də mühüm yer tutur.
Çünki millət-pərvərlik ictimai fəlsə-
fənin əsas olub, özünü tanımaq fəl-
səfəsi, milletini bilmək elmidir.

O, hesab edirdi ki, türkliyün
əsas sütunlarından biri de dövlət-
dir. Bu baxımdan Ömər Faiq döv-
lətçilik məsələsinə xüsusi önem
verir, Azərbaycan milli hökuməti-
nin işini pozmağa çalışın qara
qüvvələri tənqid edirdi: “Mənəfeyi-
ümüniyyət xidmet etməye, haqq və
camaat rızası üçün çalışmağa
alışmamışız. İnəniz, cəxumuzun
fikri və xəyalı xüsusi mənfeətdir.
Milli hökumət düşüncəsi, xəzinə
faydası birər behanə, birər lafdır
(boş sözdür). Bütün hərəkətimiz,
ümüniyyət pərdəsi altında xüsusi-
likdir. Hər kəs bu dərəcə mübtəladır.
Bu dərəcə isə cavan hökuməti incidi-
yor, sarsıcıdır. Xarice qarşı daxili-

güvəttimizi zeiflədiyir. İçeridəki
mənəfətpərestlik xaricdəki düş-
mənləri sevindirir, yeni qurulan
hökumət maşinasını pozuyor, həm
de fəna halda pozuyor. Həc kəs
ürəkdən düzəltməyə can yandırı-
yor, ortaçıda bir “spekulyasiya”dır,
bir xəyanətdir gediyor”. 3

Ömər Faiq Nemanzadənin yaradıcılığında milli maarifçilik: türkçülük və azərbaycançılıq



*Onun fikrincə, nə olursa-ol-
sun milli dövləti yuxarıq istəyənlə-
rə qarşı çıxıb Cümhuriyyəti qoru-
maq lazımdır. ‘Qurdugumuz xalqçı
cümhuriyyətdə hər zəddan qabaq
murad və mənəfətinə nəzərə al-
maq lazımlıdır. Cümhuriyyətimi-
zin bünövreyi-əsasını meydana
götürən qara xalqın üzünü ağart-
maq, üstlərindən cəhalət qaranlı-*

*xış yolu son əsrlərdə təqlid etdiyi-
miz ‘gərəksiz’ və ‘artıq’ əreb və
fars qaydalannan imtina edib,
türk sözlərimizi və türk adlarımizi
berpa etməyimizdir.* 7

O, eyni zamanda Ə.Hüseyn-
zadənin, Ə.Kamalın və başqlarının
Azərbaycan Türk dilini Osmanlı
Türk diline oxşadılmasına qarşı
olmuşdur. Nemanzadə hesab edir-

xib, “gözünü, beynini yum, əreb di-
lil ilə, ərebə müqəllidlik ilə iman ge-
tir” – əsulunu təqib etdilər. Bu yol
ilə həm özlerini, həm də bizi bə-
bəxt etdilər. Elə bilirom ki, dəxi
keçmişlərən, keçmiş zərərlərimiz-
dən, Avropanın bu gün narazı olub

almışq. Bundan sonra da ehtiyac
gördükçə alacaqız və almalıyıq.
Lakin o aldığımız sözləri özümüzə
mal edib, onları öz türk sərfimizə
tabe etməliyik. Onları türk sözü ki-
mi işlətmeliyik. ərebin, farsın hamı
sərf qaydalarını dilimizdən qovma-
lıyıq. Öz türk dilimizin aləmində
yalnız türk sərfini etməliyik”. 9

*Nemanzadə hesab edirdi ki,
Azərbaycan türkleri üçün ilk növbədə,
vacib olan Türk dilinin qorunub
sxanlanmasıdır: ‘Hər millətin
ədəbiyyatı malik dili o millətin ru-
hu, nişaneyi mövcudatıdır. Ondan
məhrum olduğu gün mərhüm olmuş,
ondan uzaqlaşlığı gün qəbrinə
yaxlaşmış deməkdir. Tarix bizə
göstərir ki, bir millətin cahangirliyi,
hökuməti hətta yeri-yurdu da əlin-
dan alınsın, madam ki, milli ədəbiyyatı var,
o millət məhv edilməz.* 10 Nemanzadə
hesab edir ki, Qərbdə fransız dili
hənsi əhəmiyyətə malikdirlər, Türk
dili də Yaxın Şərqdə bir o qədər
böyük əhəmiyyət daşıyır: “Türk di-
linin Yaxın Şərqdəki hakimiyəti-
nə şahidər axtarmaq lazımdır, onu-
la danişan 60-70 milyonluq
böyük bir kütlənin şahidliyindən
daha möhkəm na ola bilər?”. 11

Bələliklə, Sovetlər Birliyi
dövründə daha çox “məllanəsred-
dingi”, hətta bezen marksist-len-
inizm tərəfdarı kimi qələmə verilən
Nemanzadə heç vaxt milli-dini də-
yərələrdən kənara çıxmamış, Azə-
baycan Cümhuriyyətinin varlığını
müdafiə etmiş, milli-demokratlar
bir sıradən olmuşdur. Onun dünən-
görüşünün əsasında yeniləşmək,
islam dininin əsil mahiyyətini dərk
etmək və türkün özünə dönəşü da-
yanmışdır. Nemanzadə çox doğru
dərk etmişdir ki, ilk növbədə türkün
öz fəlsəfəsinə, dünyağorusunə
dönəşsi vacib şərtidir. Çünkü öz
milli mahiyyətindən, milli varlığından
uzaq düşən bir toplum üçün
yeniləşmək və dindən yapışmaq
çox da fayda verməz.

*Burada əsas məsələdən bi-
risi də, milli-dini adət-ənənələrin
hər daim zəmanət ilə uzlaşdırılması,
ayaqlaşdırılmasıdır. Bizcə, Ne-
manzadə bu məsələdə də, xeyli
dərəcədə haqlı idи ki, milli-dini
adətlərinə hər vaxt öz zamanına uy-
ğunlaşdırıb bilən toplumlar daim di-
ri qalır və inkişaf edirler.*

**“Hər millətin ədəbiyyatı malik dili o millətin ruhu, nişaneyi mövcudatıdır.
Ondan məhrum olduğu gün mərhüm olmuş,
ondan uzaqlaşlığı gün qəbrinə
yaxlaşmış deməkdir. Tarix bizə
göstərir ki, bir millətin cahangirliyi,
hökuməti hətta yeri-yurdu da əlin-
dan alınsın, madam ki, milli ədəbiyyatı var,
o millət məhv edilməz. Dili kəsilməyən millətin vücudu kəsilməz, ədəbiyy-
yatı yaşayan millət heç vaxt ölməz”**

*gını qaldırmaq, məişət ağırlığını
atmaq xalqçılığın şah əsəri, yega-
na vəzifə olur”.* 4

Ömər Faiq Türkçülüğün
əsas ana sütunlarından biri olan
Türk dili məsələsinə də çox önem
vermiş, bir çox məqalelərində
Azərbaycan türklerinin ana dilinə⁵
sahib çıxmasının vacibliyindən
behə etmişdir. Onun fikrincə, bir
millətin varlığı ilk növbədə, onun
dilinin varlığıdır, ana dili yoxdursa,
millət də yoxdur. O, “Dilimiz və im-
lamız” məqalesində yazırı ki, milli
dilin itirilməsi qorxusu bütün millət-
lərdə, xüsusilə də müstəmləkəcili-
yə meruz qalanlar da vardır: “Bu

di ki, Hüseynzadə Türk dilinin ye-
nidən təkmilləşdirilməsi məsələ-
sində bir qədər haqlı olsa da, əsa-
sən onunla razılaşmaq mümkün
deyil. Ona görə, vaxtılıq əcəddaları-
mızın, xüsusilə də Selcuqların və
Osmanlıların islam dinini, müsəl-
manlıq öyrənmək üçün təhsilidə
əreb dilinə və əreb əlifbasına üz-
tutması yanlış olduğu kimi, indi də
İstanbul şivəsini ədəbi dil elan et-
mek Türk dili üçün uğurlu deyil. O,
yazırı: “Atalarımız müsəlmanlığı
əreb hərfəri ilə və əreb dili ilə öy-
rənmək istəyib böyük zərərlərə, fe-
lakətlərə düşər oldular. “Düşün,
sonra iman getir” qaydasını bura-

ların gələcəkde bizdə də təkrar
olunmasına razı olsun”. 8

Onun fikrincə, Türk xalqlar-
ında imla qarışıqlığının səbəbi isə
Türk dilinin qanuna təbə olmaqdən
çox son əsrlərdə əreb və fars imla-
sını təqlid etmək olmuşdur. Bununla
da min illərdən qalan türk adları-
mızı, türk sözlərimizi bir kənara
qoyub sob dövrələrde dilce ya əreb-
ləşmişik, ya da farslaşmışıq. O, he-
sab edirdi ki, buna son qoymaq za-
manı gəlib çatmışdır: “Doğrudur,
biz əreb və farsdan minlərə söz

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondu**



- 1 Yenə orada, s.239
- 2 Yenə orada, s.239-240
- 3 Yenə orada, s.243
- 4 Yenə orada, s.248
- 5 Yenə orada, s.29
- 6 Yenə orada, s.29
- 7 Yenə orada, s.31
- 8 Yenə orada, s.166
- 9 Yenə orada, s.172
- 10 Yenə orada, s.246
- 11 Yenə orada, s.247